

Життя Полтави під час окупації і після неї

Володимир ХАЛІМОН
Почесний краєзнавець України

Трагедії і будні

НІМЦІ та їхні союзники зайняли Полтаву 18 вересня 1941-го. Окупація тривала два роки і п'ять днів. На той час ми з мамою жили у двокімнатній квартирі. В одній кімнаті – ми, а в другій – похилого віку жінка, у минулому власниця жіночої гімназії Олександра Петрівна Вахніна. Крім того, що Олександра Вахніна була власницею гімназії, вона викладала історію і географію. Цього вона навчала і мене, коли мама йшла на роботу, а я залишався з Олександрою Петрівною.

Гімназію так і називали: гімназія Вахніної. Мама доглядала її до смерті і поховала на міському кладовищі у 1943 році. Нам дісталася багато книг з особистої бібліотеки Вахніної, кілька альбомів її випускників. На жаль, усе згоріло, коли у 1957 році від удару кульової блискавки зайнялася наша хата в селі Кротенки (зараз Сем'янівка).

Одного разу під час окупації Полтави до нас зайшов німецький офіцер: він шукав Олександру Вахніну. Мама показала її кімнату. Тоді вони довго розмовляли. З'ясувалося, що то був знайомий нашій сусідки по гімназії. Після його відвідин Вахніній було призначено пайок. Мама ходила отримувати різні продукти для Олександри Петрівни.

Полтавський краєзнавець Тарасов подарував мені зі свого архіву фотографію випускного класу гімназії Вахніної 1917 року. Фотографії більше ста років, але якщо придивитися до випускниць сьомого класу, а їм по 15–16 років, то здається, що дівчата виглядали значно дорослішими, ніж наші сучасниці. В усіх майже однакові охайні зачіски, учнівська форма. Фото випускників 10 класу 1955 року для порівняння – учні, які пройшли воєнні та повоєнні роки, мають вигляд більш дорослих.

Наша квартира знаходилася майже в центрі Полтави, тож окупаційна влада вирішила виселити частину мешканців, щоб поселити своїх офіцерів. Одного разу до нас прийшли двоє німців із комендатури, щоб виселити й нас, але подивилися критичним поглядом на штукатурку, що відлущилась від стелі, та й пішли далі. Від постійних бомбардувань падала не тільки штукатурка, а й стіни. З тих далеких часів мені запам'яталося виття бомб. Під час повітряної тривоги ми ховалися у міцному цегляному погребі, який нам слугував бомбосховищем.

Режим окупації був дуже жорсткий, понад 20 тисяч молоді вивезли до Німеччини на каторжні роботи. Містом прокочувалися облави, арештували євреїв і циган, десять тисяч

Фото з відкритих інтернет-джерел.

євреїв і циган розстріляли, за непослух і порушення режиму стратили 15 тисяч мирних жителів, позбавили життя понад десять тисяч військовополонених. А одного разу, коли ми з мамою прибирали подвір'я біля свого будинку, нас застав окупаційний патруль, що проводив облави. Один патрульний помітив мою маму і зі словами «юде» почав тягнути її до машини. Я, шестирічний хлопчик, схопився за мамину спідницю і гірко плакав, не відпускаючи її. У цей час підійшла сусідка Тетяна Кійко і почала умовляти того солдафона, пояснила, що мама українка, а не єврейка. Але він пригрозив: «Я й тебе заберу». Але сусідка навела вагомий аргумент: сказала, що її доньки служать у комендатурі перекладачами. Лише тоді він відпустив маму і пішов до машини. Там у будці вже тулилося кілька чоловік. Після цього ми поводитись обачніше – так вільно не ходили по двору та містом. До речі, моя мама за походом молдаванка, чорнява...

У Полтаві діяли підпільні групи патріотів, тому у місті постійно оголошували комендантську годину в темну

пору доби, а вільно пересуватися можна було тільки вдень. У нічні години потрібна була перепустка, бо патруль міг затримати або стріляти без попереджень.

Ми, хлопчики шести-десяти років, бігли вдень вулицями і видивлялись німецького офіцера «в парадній», як ми тоді вважали, формі, щоб попросити у нього цукерку. Зверталися «Гер, бітте, бом-бом» («Пане, будь ласка, цукерку»). У більшості випадків офіцер виймав з кишені коробочку, подібну до пачки цигарок, і давав нам по цукерці. Ми дякували німцям «денкешон» та й бігли далі.

По нашій вулиці Пушкіна часто вели полонених на роботи, зокрема на розбір завалів після бомбардувань. Жінка із сусіднього будинку давала нам нехитрі продукти, а ми бігли вздовж колони і передавали їх полоненим. Конвоір якийсь помітив це, підійшов до жінки і хотів її арештувати, але вона сказала: «Я дружина поліцейського». Тоді він залишив її у спокої, а нас відігнав від колони.

Незважаючи на терор і розстріли,

голоду в Полтаві не було. Усі працездатні повинні були працювати, а непрацездатні отримували пайок. У роки окупації Полтави розрахунки на базарі й між людьми здійснювалися німецькими окупаційними марками чи радянськими рублями.

Із розмов старих людей я під час окупації дізнався, що містом були розклеєні листівки на парканах і стовбурах дерев із закликом саботувати відправку молоді до Німеччини. Ті листівки були підписані «Нескорена полтавчанка». Листівки були віддруковані.

Ми з мамою під час окупації жили в будинку №48 на вулиці Пушкіна, а поряд, у будинку №50, жила багатодітна сім'я Сапіг. Саме там жив підпільний керівник організації «Нескорена полтавчанка» Сергій Сапіго. Звісно, що тоді про це ніхто не знав. З двома хлопчиками із сім'ї Сапіг я гуляв вулицями Полтави. Та тільки через 20 років по закінченні війни стало відомо про підпільну групу, якою керував офіцер радянської армії Сергій Сапіго. Зараз на тому будинку встановлена меморіальна дошка.

***

Під час окупації німці дозволили навчання у школах дітям з першого по четвертий класи. Моя колега Таміла Григорівна Вольнова згадувала, що під час війни у 1943 році вона закінчила перший клас. Школа розташовувалась у приміщенні колишньої синагоги на місці сучасного Будинку побуту – нині це вулиця Небесної Сотні. Було два класи першокласників по 25 дітей. Викладали читання, письмо, арифметику і Закон Божий, який вив окремо священник. Навчання проводилося українською мовою.

Мій товариш Іван Опанасович Філь згадував, що під час війни закінчив два класи. Дуже грамотні українці окупантам були непотрібні, тому й школи були лише початкові.

Після розгрому фашистських загарбників на Курській дузі Гітлер наказав військам відступити до Дніпра і на правому березі річки облаштувати неприступний рубіж.

Перед відступом із Полтави окупанти три дні палили місто та навколишні села. Полтаву визволяли на кількох основних напрямках з півночі і сходу. У ніч на 23 вересня почалося форсування Ворскли в трьох місцях. Перша переправа – біля села Кротенки, далі Дублянщина і Нижні Млини. Вранці 23 вересня радянські війська увійшли в Полтаву. На той час окупантів у місті вже не було, вони відступили у напрямку Кременчука.

Відбудова нашого міста

ПРО відбудову Полтави можна розповідати не тільки як сучасник подій,

а і як активний учасник. З 1955 року моя доля пов'язана з будівництвом переважно у Полтаві.

Коли я свого часу створював музей історії Полтаваобленерго, в архіві знайшли невеличкий блокнот, в якому було записано, хто перший прийшов на відбудову. 23 вересня 1943-го була визволена Полтава, а вже 24-го 15 чоловік було прийнято на відбудову електростанції. Через півтора місяця електростанція дала перший струм на водокачку (водозабір № 1).

З евакуації повертали обладнання заводів, прийшов ешелон з обладнанням паровозоремонтного заводу й електростанції. З цим ешеленом повернувся і директор електростанції Антошкін та директор заводу Гайовий. Також був доставлений пам'ятник Петру Першому і дзвін Кизи-Кермен (нині зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського).

Радянський Союз за міжнародним договором отримував від Німеччини обладнання для заводів і фабрик – воно надходило до Сум, Кременчука. Начальником бази був С.К. Алфоров, пізніше він став начальником ремонтно-механічного цеху (в 1975 році його замінив) і забезпечив всіма необхідними верстатами цех. Один верстат, доставлений у 1946 році, працює й нині, він виготовлений в Німеччині у 1938 році, працює вже 82-й рік. Ось що таке справжня якість, сумлінність конструкторів, виробників...

***

З ЖИТЛОМ у Полтаві було скрутно, люди мешкали в підвалах, бараках, різних прибудовах. Будиночки собі будували із шлаку, який брали з електростанції. У першу чергу відбудовувалися промислові підприємства (Металзавод, ПТРЗ), культурні заклади – в останню чергу. Так, наприклад, краєзнавчий музей був відкритий у 1964 році, через 21 рік після визволення Полтави...

Першою відбудованою культурно-освітньою установою був кінотеатр імені Котляревського, всі ж будівлі Круглої площі були спалені. В 1946 році в кінотеатрі почали показувати кінофільми. З'являються також кінотеатри «Комсомолец», «Колос», «Хроніка» та будинки культури.

***

ЖИТЛОВЕ будівництво широко розпочалося в період керівництва державою першого секретаря компартії СРСР М. Хрущова. Почали будувати малометражні квартири, будинки на 5 поверхів. Хрущов, на мого глибоке переконання, – це великий будівничий. Коли він керував СРСР, було зведено багато гідроелектростанцій, заводів, починалося нове життя... ■

